

PIOTR LEWKOWICZ
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

UŻYTKOWANIE KSIĄŻKI JAKO URUCHOMIENIE WAHADŁA JEJ PAMIĘCI – WYBRANE PRZYKŁADY WYPOŻYCZEŃ STARYCH DRUKÓW BIBLIOTEKI UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

Abstrakt

Książki – szczególnie stare druki – są nośnikami pamięci, którą identyfikujemy na podstawie zespołów cech przynależnych każdemu egzemplarzowi bibliotecznemu. Cechy te pozwalają lokalizować druki w przestrzeni kulturowej, odtwarzać ich biografie, ustalać, do jakich czasów są przypisane. Ważne jest, aby nie ignorować sygnałów nadawanych przez książki, ale reagować na ich „nagabywanie”.

Słowa kluczowe

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego, biografie rzeczy, cechy książki, pamięć, przedmioty, rzeczy, stare druki, użytkowanie książki

Pociągające i inspirujące jest w czasach, w których okres przydatności urządzeń i sprzętów planowany jest na bardzo krótkie trwanie, mówienie o rzeczach liczących sobie nierzadko setki lat i – w przeciwieństwie do obiektów muzealnych – będących ciągle w użyciu, spełniających funkcje przypisane im w chwili stworzenia¹. Obcujemy z przedmiotami, które „mają swoje historie” zakodowane nie tylko w nich, ale i na nich. Ta podwójna natura książek wynika z dwoistości cech, jakimi obdarzają je wytwórcy i użytkownicy.

Pierwsza grupa przymiotów – cechy immanentne (bibliograficzne, wydawnicze) to osoby twórców, tekst, jego redakcja, układ typograficzny, ilustracje, materiał, na którym utrwalono druk. Grupa druga, cechy nabyte (inwentarzowe) to ślady wszystkiego, co przydarzyć się może książce podczas jej użytkowania: zapiski związane – lub nie – z jej treścią, znaki własnościowe, ślady okoliczności przecho-
wywania, świadectwa traktowania przez użytkowników.

¹ „Zachowanie starych rzeczy zawsze było naczelnym rytuałem ludzkich społeczeństw. [...] podobny cel spełniany był przez rytuał kultu przodków w pierwotnych społeczeństwach, gdzie dbano o zachowanie świadectwa mocy i wiedzy ludzi, którzy odeszli”. G. Kubler, *Kształt czasu. Uwagi o historii rzeczy*, przeł. J. Hołówka, Warszawa 1970.

Wszystkie te cechy pozwalają zakwalifikować książki do grupy nośników pamięci o dużym znaczeniu dla badania odpowiednich dziedzin wiedzy, ich historii, kierunków rozwoju. Ale też te same właściwości książek zainteresować mogą osoby luźniej związane z nauką, a zaciekawione skórą oprawy, ilustracjami, jakością zadrukowanego papieru czy wreszcie wykorzystaniem książki jako podpórki, siedziska lub paliwa. Skutkami takiego zainteresowania są kolejne cechy druku, sygnalizujące narastanie bagażu jego pamięci, a wynikające z poddania go działaniu ludzi zwracających na niego uwagę².

Książka – w historii jej pojedynczych egzemplarzy – przez większość swego istnienia stoi na półce nie nagabywana przez wirtualnych użytkowników; trwa w pozornym bezruchu. Niemniej jednak, jest wystawiona na bezustanne działanie czynników związanych ze specyfiką przechowywania: kurzu, światła, zmian temperatury i wilgotności, działania drobnoustrojów i owadów, a także właściwości chemicznych papieru, atramentów, farby drukarskiej, klejów i wykończenia oprawy; każdy z tych czynników modyfikuje jej teksturę. Krótkie chwile jej użytkowania, zmian właścicieli, przemieszczania i konserwacji czynią ją wrażliwszą i podatniejszą na przekazywanie i nabywanie kolejnych cech wtórnych.

Inaczej jest z pamięcią zawartą w grupach druków zebranych w zespoły różnorodnych edycji, kolejnych wydań i poszczególnych wariantów. Tu emanuje i ewoluje idea zapisana w opisie bibliograficznym, przypisie, utrwalona we wspomnieniach, przywoływana jako doświadczenie pokoleniowe i/lub osobiste³.

Losy książek, w zależności od rodzaju posiadaczy poszczególnych egzemplarzy, mogą się charakteryzować różną dynamiką. Druki pozostające w rękach prywatnych z pokolenia na pokolenie zmieniają właścicieli; uzależnione od ich gustów, preferencji i potrzeb – podlegają selekcji, łatwiej są sprzedawane, wymieniane, eliminowane. Instytucje gromadzące książki, dzięki celom statutowym i bezładowi organizacyjnemu, zapewniają im w dłuższej skali czasowej większy spokój, względne bezpieczeństwo i ochronę.

Oczywiście – czy jako własność prywatna, czy instytucjonalna – we wczesnym okresie swego istnienia książki intensywniej absorbują uwagę ze względu na swe cechy immanentne. Z czasem, gdy ich rola i znaczenie tracą wagę⁴, poszczególne egzemplarze stają się atrakcyjniejsze przez swoje cechy nabyte – im tych cech wię-

² „Wytwarzanie przedmiotów polega również na ich używaniu, bo to wykorzystywanie ich podczas jednostkowych działań aktualizuje ich znaczenia, utwierdza ich materialność lub ją podważa, zmienia lub potwierdza ich funkcje, miejsce w systemie przedmiotów. Użytkownicy przedmiotów nie tylko więc próbują odkodować znaczenia zakodowane przez producentów, ale również nadają własne, często niezgodne z tymi pierwotnymi”. M. Krajewski, *W stronę socjologii przedmiotów*, [w:] *W cywilizacji konsumpcyjnej*, red. M. Golka, Poznań 2004, s. 47.

³ „[...] rzecz ma historię – jednostkową lub gatunkową – i choć zmienia się pod wpływem czasu, zachowuje tożsamość”. E. Klekot, *Tożsamość rzeczy*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 97.

⁴ „Najpierw książkę czytają, potem przeglądają, jeszcze później – czytają nie ją, a tylko o niej” – zauważa w datowanym III/IV 1925 r. esej Zygmunta Krzyżanowskiego. Zob. Z. Krzyżanowski, *Poetyka tytułu*, [w:] idem, *Klub Morderców Liter*, przeł. i przypisami opatrzyła W. Mikołajczyk-Trzcicka, Toruń 2010, s. 137.

cej i im są różnorodniejsze, tym większe zaciekawienie książką. Siłą rzeczy – im obszerniejszy i bardziej zróżnicowany księgozbiór, tym szansa na spotkanie z tak naznaczonymi drukami większa. Ich pamięć jednostkowa sumuje się w magazyn pamięci⁵, wytyczając czasem zaskakujące, trudne do przewidzenia ścieżki wzajemnych zależności i powiązań egzemplarzy, określające specyfikę całości, nadające jej wyjątkowy charakter. Z tego powodu w uprzywilejowanej sytuacji pozostają pracownicy instytucji posiadających większe zasoby starych druków, a także badacze z nich korzystający. Mogą oni – korzystając z nagromadzonej wiedzy, nabytego doświadczenia i poznawczego ukierunkowania – identyfikować tropy wiodące od książki do książki, zbaczać, gdy droga prowadzi w inne dziedziny, rozpoznawać i opisywać wszystkie znaki sygnalizujące pamięć egzemplarzy.

Wraz z rozwojem współczesnej humanistyki⁶ narastają możliwości interpretacyjne; wystarczy zignorować ograniczenia⁷, nie porzucić żadnych tropów, nie zatrzymywać się na osiągniętym etapie rozszyfrowywania kodów pamięci książki. Od bibliotekarzy i badaczy trzeba wymagać wyczulenia na sygnały generowane przez druki⁸, symptomy losów egzemplarzy, a także doskonalenia umiejętności wiązania biografii przedmiotu z życiorysami ludzkimi i dziejami instytucji oraz rozpoznawania, co książka w wyniku rozmaitych okoliczności zyskała, a co straciła⁹.

⁵ Małgorzata Sugiera nazywa bibliotekę wcieleniem sztucznej pamięci. Zob. eadem, *Dwie katastrofy, biblioteka i zwrot performatywny*, „Dialog” 2013, nr 11, s. 131.

⁶ Por. np. J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przekł. A. Kryczyńska-Pham, wstęp i red. nauk. R. Traba, Warszawa 2008; E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2006; E. Domańska (red. i przekł.), *Historia. O jeden świat za daleko?*, Poznań 1997; M. Krajewski (red.), *W stronę socjologii przedmiotów*, Poznań 2005; B. Olsen, *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*, przekł. B. Shallcross, Warszawa 2013; J. Ostoja-Zagórski, *Archeologia wobec humanistycznych koncepcji badań nad kulturą*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2002, nr 3–4, s. 277–286; J. Styk (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości społecznej*, Lublin 2012; B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006; M. Szulakiewicz, *Czas i to, co ludzkie. Szkice z chronozofii i kultury*, Toruń 2011; A. L. Zachariasz, *Kultura. Jej status i poznanie. Wprowadzenie do relatywistycznej teorii kultury*, Rzeszów 2001, wyd. 2 2007.

⁷ „[...] natura elementów pogrzebanych w przeszłości pamięci różni się od natury wywoływanych przez nie późniejszych przedstawień. Jak fragmenty archeologiczne będą one zawsze różne i nieciągle w stosunku do ich rekonstrukcji percepcyjnych czy językowych”. E. Donato, *Ruiny pamięci: fragmenty archeologiczne i artefakty tekstowe*, przekł. D. Gostyńska, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 3, s. 320.

⁸ „Mówienie o tym, że świadectwa przeszłości «zagadują» badacza, znaczy wówczas, że już go o coś pytają, zanim jeszcze zda sobie sprawę z tego, czego właściwie ich pytania dotyczą”. P. Dybel, *Granice rozumienia i interpretacji. O hermeneutyce Hansa-Georga Gadamera*, Kraków 2004, s. 301. Robert Losiak używa terminu „nawoływanie”. Zob. idem, *Pamięć przywołana. W poszukiwaniu mnemotopów fonicznych*, „Przegląd Kulturoznawczy 2012, nr 2, s. 150. Andrzej Banach z kolei – pisze, omawiając odbiór współczesnego dzieła sztuki o „szarpnięciu”. Zob. idem, *O wdzięczności przedmiotów*, Kraków 1962, s. 273.

⁹ „Pracując nad biografią jakiejś rzeczy, można stawiać pytania podobne do tych, jakie stawiamy, pytając o życie ludzi. Jakie są z socjologicznego punktu widzenia możliwości biograficzne, które pociąga za sobą jej «status», czas, w którym istnieje, i kultura, do której należy? W jaki sposób możliwości te się realizują? Jak wyglądała dotąd jej kariera i co ludzie uważają za idealny «życiorys» dla takiej właśnie rzeczy? Czy rzeczy bywają w «różnym wieku», jakie są etapy ich

Cechy immanentne, możliwe do zidentyfikowania podczas lektury opracowań fachowych, przyczynków, materiałów wspomnieniowych, monografii – dzięki zastosowaniu aparatu naukowego prowadzą do katalogów zbiorów, a te kierują do konkretnych druków dostarczających informacji o ich cechach nabytych. Każde takie postępowanie badawcze, uwieńczone sięgnięciem po wybrany egzemplarz – jest jego sukcesem; cała pamięć w nim przechowywana odsłania się badaczowi, staje do jego dyspozycji – do tej pory nastawiona na „czuwanie” przechodzi w tryb „praca”. Książka jednocześnie jest gotowa, by przyjąć kolejne ślady jej użytkowania – wzbogacić zawartość swej pamięci.

Obecnie zapis użytkowania, „pobudzenia” egzemplarza zachowany jest w statystyce (rewersy, baza wypożyczeń), świadomości użytkowników, ich słuchaczy (wykłady, odczyty wystąpienia konferencyjne) i czytelników (artykuły, opracowania naukowe i popularnonaukowe). W praktyce bibliotecznej stykamy się najczęściej z poszukiwaczami tekstów; nabyte cechy egzemplarza, z których korzystają, przeszkadzają im i wzbudzają ich irytację. Takie podejście nie daje drukom szansy zaprezentowania w pełni zasobów pamięci, jakimi dysponują – muszą czekać na użytkowników, którzy zechcą do końca wykorzystać ich potencjał¹⁰.

Okres istnienia pojedynczych książek można liczyć od chwili zadrukowania arkuszy, z których się składają, aż do momentu rozpadnięcia się w proch wszystkich ich elementów materialnych. Okres ten wypełniają zdarzenia zachowane w pamięci egzemplarza i czas oczekiwania na nie¹¹. „Niezapisane” na drukach zdarzenia w większości, choć nie wszystkie, można odtworzyć dzięki biografii pojedynczych osób, spisanyom dziejom rodów, stowarzyszeń i organizacji, historiom miast, ulic i budynków. Nieistniejące materialnie książki trwają w pamięci kolejnych właścicieli¹², osób, które z nimi obcowały i źródeł pisanych¹³.

«życia» i jak wyglądają ich kulturowe wyznaczniki? Jak zmienia się wraz z wiekiem rzeczy jej życie i co dzieje się z nią, kiedy przestaje być użyteczna?». I. Kopytoff, *Kulturowa biografia rzeczy – utowarowienie jako proces*, [w:] *Badanie kultury i elementy teorii antropologicznej*, wyboru dokonali, wstępem i przedm. poprz. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2003, s. 251–252; zob. też E. Domańska, *Humanistyka nie-antropocentryczna* i T. Rakowski, *Przemiany, przesunięcia, przedmioty przejściowe. Antropologia rzeczy*, obydwie artykuły w czasopiśmie „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. odpowiednio 14, 21 i 6.

¹⁰ „Wielkie święta pamięci mogą dziać się w niepozornych ramach – zdarte płyty, marne reprodukcje – i nie obniża to ich rangi (choćaż zuboża wartość poznawczą)”. E. Bienkowska, *Mala historia pamięci*, „Znak” 1995, nr 5, s. 26.

¹¹ „Nieodłącznym aspektem opisu trwania jest pojęcie interwału, wskazującego na przerwę lub odległość czasową między zdarzeniami. [...] Czas można zatem definiować jako sekwencje regularnych odcinków «wypełnionych» zdarzeniami oraz «puste» interwały oddzielające te zdarzenia”. B. Bajcar, *Pojęcia psychologii temporalności*, [w:] Cz. S. Nosal, B. Bajcar, *Czas psychologiczny. Wymiary, struktura, konsekwencje*, Warszawa 2004, s. 46–47.

¹² „[...] wiem, gdzie są prawie wszystkie moje książki, nawet po latach przerwy, mimo kolejnych przeprowadzek i wielokrotnych porządków. Przypominam sobie również, z małymi wyjątkami, wszystkie książki, których się pozbyłem, a które mogłyby zapelnąć konwój ciężarówek”. R.-P. Droit, *51 zabaw (z) rzeczami. Doświadczenie rzeczywistości*, Gdańsk 2005, s. 157.

¹³ Por. np. M. Bohonos et al. (oprac.), *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. 2. Addenda, indices*, Wratislaviae 1994, s. 175–619.

Identyfikowane dzisiaj oznaki nagromadzonej w książkach pamięci należą do różnych czasów¹⁴, każda z cech druku powstaje w czasie przynależnym swej przyczynie¹⁵. Pozornie można próbować odtwarzać czas przeszły, ale uwarunkowania współczesne, świadomość przeszłości i zmienność sposobu jej doświadczania, skończoność wydarzeń, zmieniająca się perspektywa przyszłości (i przeszłości), dostępność i szybkość informacji sprawiają, że niewiadomą jest zarówno przyszłość, jak i przeszłość¹⁶. Wszelkie ustalenia dotyczące biografii druków stają się hipotetyczne, kolejni badacze w swoim czasie mogą patrzeć na nie odmiennie¹⁷, znaleźć nowe wytłumaczenia obecności śladów pamięci zawartej w egzemplarzach niezmiennie budzących zainteresowanie, zagadujących, nawołujących.

Bibliografia

- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przekł. A. Kryczyńska-Pham, wstęp i red. nauk. R. Traba, Warszawa 2008.
- Bajcar B., *Pojęcia psychologii temporalności*, [w:] G. S. Nosal, B. Bajcar, *Czas psychologiczny: wymiary, struktura, konsekwencje*, Warszawa 2004, s. 45–54.
- Banach A., *O wdzięczności przedmiotów*, Kraków 1962.
- Bieńkowska E., *Mała historia pamięci*, „Znak” 1995, nr 5, s. 19–30.
- Bohonos M. et al. (oprac.), *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. 2. Addenda, indices*, Wratislaviae 1994.
- Domańska E., *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2006.
- Domańska E., *Humanistyka nie-antropocentryczna*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 19–21.
- Domańska E. (red. i przekł.), *Historia. O jeden świat za daleko?*, Poznań 1997.
- Donato E., *Ruiny pamięci: fragmenty archeologiczne i artefakty tekstowe*, przeł. D. Gostyńska, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 3, s. 319–339.

¹⁴ „[...] rzeczy mając różne warstwy i aspekty istnienia funkcjonują w różnych czasach”. S. Symotiuik, *Czas w kulturze. Problem wielości czasów*, [w:] *Czas w kulturze. Antologia*, red. A. Nowicki, Lublin 1983, s. 24.

¹⁵ Egzemplarze łączą w sobie znaki pamięci, które należą do czasu tekstu i jego autorów, czasu ilustracji i jej twórców, czasu drukarzy i księgarzy, czasu składników materialnej postaci książki, czasu czynników atmosferycznych i losowych na nią oddziałujących, wreszcie czasu użytkowników.

¹⁶ Różnorodność czasów, jakie przynależą książce jest „punktem oparcia i prowokacją ciągle nowych przypomnień, pozwalających odnieść się do tamtej przeszłości «źródłowej», do czasu tworzenia zapisu. Mówimy «odnieść się» a nie «powrócić», ponieważ powrót okazuje się, wraz z kolejnym przypomnieniem, zupełnie niemożliwy”. A. Hernas, *Czas i obecność*, Kraków 2005, s. 339.

¹⁷ „Skoro więc nie źródło «mówi samo za siebie», lecz my to czynimy, posługując się naszym własnym językiem kulturowym, nie zaś tym, którym posługiwali się uczestnicy badanej przez nas kultury minionej, oznacza to, że znaczenia, które nadawali oni odkrywanym przez nas pozostałościom przekładamy na nasz własny świat znaczeń [...]”. H. Mamzer, *Archeologia i dyskurs. Rozważania metaarcheologiczne*, Poznań 2004, s. 47.

- Droit R.-P., *51 zabaw (z) rzeczami. Doświadczenie rzeczywistości*, Gdańsk 2005.
- Dybel P., *Granice rozumienia i interpretacji. O hermeneutyce Hansa-Georga Gadamera*, Kraków 2004.
- Hernas A., *Czas i obecność*, Kraków 2005.
- Klekot E., *Tożsamość rzeczy*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 91–99.
- Kopytoff I., *Kulturowa biografia rzeczy – utowarowienie jako proces*, przeł. E. Klekot, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, wyboru dokonali i przedm. poprz. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2003, s. 249–274.
- Krajewski M., *Przedmiot, który uczłowiecza*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 43–54.
- Krajewski M. (red.), *W stronę socjologii przedmiotów*, Poznań 2005.
- Krajewski M., *W stronę socjologii przedmiotów*, [w:] *W cywilizacji konsumpcyjnej*, red. M. Golka, Poznań 2004, s. 43–64.
- Krzyżanowski Z., *Poetyka tytułów* [w:] Z. Krzyżanowski, *Klub Morderców Liter*, przeł. i przypisami opatrzyła W. Mikołajczyk-Trzcicka, Toruń 2010, s. 131–174.
- Kubler G., *Kształt czasu. Uwagi o historii rzeczy*, przeł. J. Hołówka, Warszawa 1970.
- Losiak R., *Pamięć przywołana. W poszukiwaniu mnemotopów fonicznych*, „Przegląd Kulturoznawczy: wybór tekstów” 2012, nr 2, s. 141–152.
- Mamzer H., *Archeologia i dyskurs. Rozważania metaarcheologiczne*, Poznań 2004.
- Olsen B., *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*, przeł. B. Shallcross, Warszawa 2013.
- Ostojka-Zagórski J., *Archeologia wobec humanistycznych koncepcji badań nad kulturą*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2002, nr 3–4, s. 277–286.
- Pomian K., *Jak uprawiać historię kultury*, „Przegląd Historyczny” 1995, nr 1, s. 1–13.
- Rakowski T., *Przemiany, przesunięcia, przedmioty przejściowe. Antropologia rzeczy*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 55–72.
- Styk J. (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości społecznej*, Lublin 2012.
- Sugiera M., *Dwie katastrofy, biblioteka i zwrot performatywny*, „Dialog” 2013, nr 11, s. 112–139.
- Symotiuł S., *Czas w kulturze. Problem wielości czasów*, [w:] *Czas w kulturze: antologia*, red. A. Nowicki, Lublin 1983, s. 19–28.
- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006.
- Szulakiewicz M., *Czas i to, co ludzkie. Szkice z chronozofii i kultury*, Toruń 2011.
- Zachariasz A. L., *Kultura. Jej status i poznanie. Wprowadzenie do relatywistycznej teorii kultury*, Rzeszów 2007.

Książki wybrane do prezentacji

• *Bacco in Boemia ditirambo di Pietro Domenico Bartoloni da Empoli accademico apatista in lode del vino di Melnik*. Seconda edizione dedicato all' altezza reale di Gio. Gastone Primo Gran Duca di Toscana. In Firenze MDCCXXXVI nella Stamperia di Bernardo Paperini 4° [4] k., 83, [1] s.

Na s. tyt. druk czerwono-czarny, sygnet drukarski: dwie postacie w ramce – z lewej męska walcząca z hydrą, z prawej kobieca siedząca, wsparta na tarczy, na której widnieje inicjał „BP”, nad nimi na wstędze sentencja *Tu ne cede malis*.

Miedziorytowe: winieta i inicjał „E” na r. k. 2, typograficzne: winiety – r. k. 4, s. 1, 51, 53; inicjały – r. k. 4, s. 1, 53.

Papier mocny, dobrze przyjmujący farbę, harmonijne rozmieszczenie tekstu na stronach. K. 2–3 – wstęp wydawcy; r. k. 4 – *L'autore a chi legge*; s. 1–51 – tekst poetycki; s. 53–83 – *Note al ditirambo del Bacco in Bohemia*; s. [84] – *Approvazioni*.

Okladka tekturowa, beżowa, na grzbiecie złotymi literami na zielonym tle, u góry: Bartolini Bacco in Bohemia 1736, na dole: XP 1858.

Na s. 2 okładki „Ex Libris Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” – ekslibris, czarno-biała kompozycja graficzna symbolizująca wiedzę akademicką, nad nim ołówkiem w lewym rogu oprawy „Xp1858”.

„Ex Biblioth. Regia Berolinensi” – czerwona okrągła pieczęć na v. k. tyt.

„Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” – niebieska okrągła pieczęć na v. k. tyt. (pod nią czarne cyfry odbite numeratorem: 1013286) i na s. [84].

Na v. k. tyt. u dołu wypisane ołówkiem „Ilz 10/70”.

Litery „B.U.Ł.” – fioletowa pieczęć na s. 23 i 33.

Na tylnej okładce nalepka z wydrukowanym „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” czarne cyfry odbite numeratorem „1013286”.

Na s. 68–69, rozkładowych, ślady zabłocenia.

Druk wydany z wielką starannością, dbałością o każdy jego element.

Wypożyczona przez pracownika italianistyki Uniwersytetu Łódzkiego, październik 2013.

• *Gedichte von F.L.Z. Werner*. Königsberg 1789. gedruckt auf Kosten des Verfassers, in Commiſſion der Hartungſchen Buchhandlung. 8° [10], [1]–103 s.

Na s. tyt. miedzioryt przedstawiający postać kobietą stojącą na skraju lasu wspartą o wazę. Na wazie profil mężczyzny. Kobieta wskazuje na cokół, na którym stoi waza, napis na cokole „Einen Rousseau Der Welt”. Nad głową kobiety rozświetlająca krajobraz gwiazda.

Na s. [3] zapowiedź dedykacji „An den Herrn Prediger Rohr in Thorn”, s. [5–8] jej treść podpisana „...Ihr Die ewigliebender Zögling F.L.Z. Werner”.

S. [9] „Inhalt”, s. [10] „Druckfehler” (9 błędów), s. [1]–7 wiersz „Vorrede in Form eines Prologs”, s. 8–103 poezje – m.in. *An die Muse, Krieg und Liebe. Fragment aus der alten deutschen Mythologie, Bei der Leiche meines mir ewig unvergeßlichen Vaters Jakob Friedrich Werners, öffentlichen Lehrers der Beredsamkeit und Geschichte zu Königsberg*.

Na każdej stronie tekstu poetyckiego, u góry, podwójna, krótka listwa; listwy kończące poszczególne utwory; na s. 103 listwa wieńcząca całość.

Układ typograficzny, czcionka i papier typowe dla niemieckiej produkcji wydawniczej tego czasu.

Okladka tekturowa, papier marmurkowy (wzór amarantowy na szarym tle).

Supereklibris – tłoczenie złote: napis w otoku „E Bibl. Univers. Fr. Guil. Berolin” + godło uczelni.

Grzbiet okładki podzielony złotymi paskami na 5 sekcji, w drugiej od góry złoty napis „Werner – Gedichte”. U dołu grzbietu nalepka z symbolem Ys 67204.

Na wewnętrznej stronie okładki przedniej u góry przekreślona cyfra 6053 i symbol Ys 67204 napisane ołówkiem, obok czarny stempel „Rara”, niżej ekslibris „BUŁ Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi”, czarno-biała grafika: sowa siedząca nad otwartą książką, w tle krajobraz przemysłowy.

Na okładce tylnej nalepka z pomniejszoną grafiką z ekslibrisu i napisem „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi”. Na nalepce numeratorem sygn. 1006175, cyfry „1” i „0” dostawione do reszty.

Na v. k. tyt. atramentem wypisana cyfra 1006175, fioletowa okrągła pieczęć „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” (ta sama na s. 103), czarna okrągła, przekreślona fioletowym stemplem „Ex Biblioth. Universitatis Frider. Guil. Berlin.”; ołówkiem na tej stronie w lewym górnym rogu cyfra 75, u dołu „IIZ7/59”.

Na s. 23 fioletowy stempel „B.U.Ł.”.

Na ostatniej, niezadrukowanej stronie stemple „L.S. 20.12.30” i „L.S. 9.5.39” – fioletowy i czarny.

Na tylnej wyklejce stemple (zielony, czarny, czerwony) „L.S. 27.4.1915”, „L.S. 12.9.1925” i „6.7.25”.

Książka wytypowana przez bibliotekarza, grudzień 2013.

• *Herzenergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders*. Berlin Bei Johann Unger 1797 8° [1–5], ss. 275.

Frontispis: owalny portret *Der Göttliche Raphael*. Typograficzne listwy ozdobne, na s. tyt., inicjująca na s. 6 i kończąca rozdział.

Okładka tekturowa, niebieska.

Na s. 1 okładki w lewym dolnym rogu naklejka z wydrukowanymi „Ys 89084”.

Na s. 2 okładki ekslibris „BUŁ Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” czarno-biała grafika: sowa siedząca nad otwartą książką, w tle dymiące kominy fabryczne zasłania ekslibris prostokątny w ozdobnej ramce „Aus der Büchersammlung des Dr. Leopold Hirschberg 1913”; nad ekslibrisami: ołówkiem „Kunst 3182” przekreślone, ołówkiem symbol „Ys 89084” i czarna pieczęć „Rara”.

„Universitäts-Bibliothek Berlin” – czerwona prostokątna pieczęć przekreślona krzyżem – niebieską pieczęcią, na s. [1] (r. frontispisu) i na s. [4].

„Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” fioletowa okrągła pieczęć na s. [1], [4], 275.

Na s. [4] atramentem wypisany nr 1006161, ołówkiem u dołu „IIZ 7/59”.

Litery „BUŁ” – fioletowa pieczęć na s. 33.

Na wyklejkach liczne pieczęcie czerwone, fioletowe, niebieskie od „L.S. 28 10 1916” do „L.S. 3 Dez 1942”; na s. 2 tylnej wyklejki w prawym dolnym rogu niebieska pieczęć „Sign.: Volk”.

Na s. 4 okładki nalepka z wydrukowanym napisem „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” i powtórzonym motywem graficznym z ekslibrisu, na czarno numeratorem „1006161”, początkowe cyfry „1” i „0” dostawiono do reszty.

W książce znaleziono rewers czytelnicy BUŁ z datami 11.IV.68 i 16.IV.68.

Wskazana przez stażystę z Uniwersytetu w Stuttgarcie, maj 2014.

Książki i teksty

- *Bacco in America* Componimento Ditirambico in Lode della Cioccolata. Annotazioni dal dottore Giuseppe Bianchini di Prat.

Wydane z osobną paginacją jako druga część zbioru *Saggi di Poesie Diverse dell'illustrissimo, e clarissimo Sig. Senatore Marcello Malaspina de' Marchesi di Filattiera e Terra Rosa Academico della Cusca. In Firenze MDCCXLI. Nella Stamperia di Bernardo Paperini.*

- *Baccco in Boemia*. Ditrambo Di Pietro Dom.co Bartoloni da Empolli. In onore Del Vino di Melnich. Stampato in Praga nella Citta Vecchia da Giouanni Venceslao Elm, l'anno 1717.

- *Bacco in Toscana*. Ditrambo di Francesco Redi Accademico della Crusca con le Annotazioni. In Firenze, MDCLXXXV. Per Piero Matini all'Insegna del Lion d'Oro.

- Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 21, Kraków 1938 s. 379 [hasło: Werner Zachariasz].

- Wackenroder W. H., *Serdeczne wyznania miłującego sztukę zakonnika*, tłum. A. Palińska, [w:] *Teoretycy, artyści i krytycy o sztuce 1700–1870*, wybór, przedmowa i komentarze E. Grabska i M. Poprzęcka, Warszawa 1974, s. 231–247.

- *Wanda*, Königin der Sarmaten. Eine romantische Tragödie. mit Gesang in fünf Akten. Von Friedrich Ludwig Zacharias Werner. Tübingen, 1810. In der J.G. Cotta'schen Buchhandlung. [1–7], 8–124 s.

Na s. tyt. pod nazw. aut. motto *Amor modum saepe nescit, fed super omnem modum fervera* z podaniem źródła „cit. Thomas a Kempis *de imitatione Christi* Lib. III. Cap.V”.

Na s. [3–4] dedykacja *Zueignung An Seine Lieben Freunde Und Freudinen*, wierszowana, datowana: „Geschreiben am Abend des Tages nach dem Sonntage Jubilate 1809”.

S. [5] – „Personen”, z dopiskiem: „(Die Handlung spielt gegen die Mitte des Jahrhunderts nach Christi Geburt in der Gegend des jetzigen Krakau, fängt gegen Abend an und dauert bis zum Morgen des andern Tages)”.

Od s. [7] do końca tekst dramatu objaśnianego bogatymi didaskaliami, niekiedy przeważającymi objętością właściwą treść sztuki (s. 68–70, 80–83, 98–105, 108–109, 111, 118–119, 122–123). Na s. 60 i 87 zamieszczono przypisy.

Okładka tektura, okleina marmurek (błękitny wzór na czarnym tle).

Na s. 2 okładki ekslibris „BUŁ Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” czarno-biała grafika: sowa siedząca nad otwartą książką, w tle dymiące kominy fabryczne zasłania ekslibris prostokątny w ozdobnej ramce „Aus der Büchersammlung des Dr. Leopold Hirschberg 1913”; nad ekslibrisami: ołówkiem symbol „Ys 67320” i czarna pieczętka „Rara”. Na okł. tylnej nalepka z powtórzonym, zmniejszonym motywem graficznym ekslibrisu z napisem „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi”, na niej na czarno numeratorem „99100” i fioletowy stempel „Tylko na miejscu”. Na grzbiecie nalepione 2 kawałki papieru, na górnym wypisane na maszynie „Werner, Wanda 1810”, na drugim wybity symbol „Ys 67320”. Na v. k. tyt. przekreślona fioletowym krzyżem czarna pieczętka „Königliche Universitätsbibliothek

Berlin”. Na tej stronie fioletowy stempel „Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi” (taki także na s. 124), pod nim atramentem czarnym cyfra „99100”, u dołu strony ołówkiem symbol „Z 3 19/53”.

Na s. 23 fioletowy stempel „BUL”.

Na s. 102 czarny stempel „Kgl. Univ. Bibl. Berlin”.

Na tylnej wyklejce pieczętka niebieska, czerwona i czarne „L.S. 15.12.1916”, „10.4.28”, „L.S. 31.5.34”, „L.S. 11.9.29”, „3.9.30”.

Osoby

- Pietro Domenico Bartoloni – lekarz Giangastone de Medici, księcia Toskanii. W latach 1697–1717 z przerwami przebywał w Czechach. Zainteresowany dziejami tego kraju opracował historię książąt i królów czeskich, która jako rękopis dostępna jest w praskiej Bibliotece Narodowej. W 1717 r. wydał w Pradze poemat *Bacco in Boemia*.

- Giuseppe Bianchini (1704–1764) – teolog i historyk. Ceniony bibliista, przebadał i opisał wiele rękopisów biblijnych, zredagował wiele opracowań liturgicznych, publikował prace filologiczne.

- Giovanni Venceslao Elm, właśc. Jan Vaclav Helm – drukarz, działał w Pradze w latach 1706–1731, był związany z kolonią włoskich uczonych, artystów i studentów.

- Leopold Hirschberg (1867–1929) – lekarz, kolekcjoner książek, doktor nauk humanistycznych, wykładowca Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Berlinie. Autor m.in. *Taschengoedecke. Bibliographie deutscher Erstauegaben* – zbioru pierwszych wydań niemieckich opracowań z zakresu grafiki, muzyki, literatury, filozofii i kultury (Berlin 1924). Swoją bibliotekę przekazał uniwersytetowi berlińskiemu.

- Marcello Malaspina (1689–1757) – ukończył prawo w Pizie, w Rzymie uprawiał się w retoryce oraz podjął studia nad literaturą. Z czasem poświęcił się karierze politycznej. Jednocześnie aktywny jako poeta, pisał wiersze okolicznościowe, religijne, satyryczne. W 1731 r. przedstawił utwór *Bacco in America*, w którym Bachus zajmuje się przyrządzaniem czekolady (wyd. w zbiorze *Rime degli Arcadi* – Rzym 1731 oraz w *Saggi di poesie diverse* – Florencja 1741).

- Pietro Mattini – florencki drukarz i wydawca z końca XVII w. Wydawał prace uczonych i autorów zgromadzonych wokół Accademia della Cusca oraz polecanych przez książąt Toskanii – opracowania z zakresu nauk biologicznych i filologii, utwory literackie.

- Giovanni Gastone de Medici (1671–1737) – drugi syn Cosimo III, księżę Toskanii. Z powodu silnych skłonności homoseksualnych nie układało mu się pożycie małżeńskie (1697), wyjechał do Paryża, następnie do Pragi i Hamburga. W 1708 r. wrócił do Florencji, gdzie studiował botanikę, kolekcjonował antyki i prowadził życie towarzyskie. W 1723 r. objął władzę nad zubożałą – zależną politycznie od Anglii, Francji i Austrii – Toskanią. Ograniczał wpływy Kościoła, zmniejszał podatki ubogich, łagodził restrykcyjne prawo. Utworzył wydziały fizyki i chemii uniwersytetu w Pizie, rozbudował jego ogród botaniczny i muzeum przyrodnicze, zorganizował obserwatorium astronomiczne. Jednocześnie, jawny homoseksualista i libertyn, prowadził skandaliczny i wyniszczający tryb życia. Zmarł jako ostatni książę Toskanii.

- Bernardo Paperini – drukarz i wydawca florencki, działał w latach 1726–1747. Publikował utwory literackie autorów toskańskich i prace naukowe uczonych z kręgu uniwersytetu w Pizie. Jego druki były opracowywane ze starannością o stronę estetyczną, z troską o poprawność filologiczną, z bogatym aparatem naukowym.

- Francesco Redi (1626–1697) – ojciec współczesnej parazytologii, prekursor biologii eksperymentalnej. Na uniwersytecie w Pizie uzyskał doktoraty z medycyny i filozofii. W 1648 r. został głównym lekarzem i aptekarzem na dworze książąt Toskanii. Był członkiem Accademia dei Lincei (Rysi) – Nauk oraz Accademia del Cimento – Eksperymentów; publikował prace z zakresu toksykologii, entomologii i parazytologii. Prowadził badania filologiczne – członek Accademia della Crusca. Napisany przez niego poemat *Bacco in Toscana* (Florenceja 1685) został doceniony przez współczesnych i potomnych. Autora przyjęto w poczet członków Accademia dell’Arcadia, a utwór czytany jest we Włoszech do dziś.

- Samuel Ernst Rohrer – urodził się w 1758 r. w Królewcu, gdzie studiował teologię protestancką i w 1775 r. rozpoczął pracę jako kaznodzieja. W latach 1776–1777 był nauczycielem domowym dzieci profesora J. F. Wernera. Był kapłanem w połowym duszpasterstwie piechoty w Poczdamie i Królewcu. W 1786 r. został pastorem w toruńskim zborze ewangelickim przy kościele św. Trójcy. W 1789 r., podczas pobytu w Królewcu, zachorował i zmarł 4 lipca.

- Johann Ludwig Tieck (1773–1853) – studiował historię, filologię i historię literatury w Halle, Getyndze i Erlangen. Przedstawiciel wczesnego romantyzmu niemieckiego, z czasem ugruntował swą pozycję w świecie literackim. Zbierał, opracowywał i wydawał baśnie oraz pieśni ludowe, zajmował się poezją, eseistyką, pisał opowiadania i nowele, wytyczył szlak dla niemieckiej powieści romantycznej. Publikował sztuki teatralne, zajmował się historią i teorią dramatu, tłumaczył Shakespeare’a i Cervantesa. Znał Novalisa, Brentano, Fichtego, Schellinga, Goethego i Schillera. W latach 1782–1792 wspólnie z W. H. Wackenroderem uczył się w berlińskim Friedrich-Werdesche Gymnasium; znajomość kontynuowali w Erlangen, podczas studiów uniwersyteckich odbywając wycieczki do Norymbergi, w różne rejony Szwajcarii Frankońskiej, do barokowego pałacu Weißenstein w Pounnersfelden w Górnej Frankonii. Uznawany z Wackenroderem za współautora *Herzensergießungen*...

- Johann Friedrich Unger – w latach 1780–1804 prowadził w Berlinie drukarnię i odlewnię czcionek (od 1791). Także drzeworytnik, członek Akademii der Künste, profesor sztuki drzeworytniczej. Projektował ozdoby drukarskie, w 1794 r. został współtwórcą *fraktury U*. – wzoru dla narodowego pisma niemieckiego. Miał monopol na produkcję kalendarzy, wydawał pierwodruki Goethego i Schillera, także dzieła Shakespeare’a oraz czasopismo „Vossische Zeitung”.

- Wilhelm Heinrich Wackenroder (1773–1798) – studiował prawo w Erlangen i Getyndze. W Berlinie, gdzie pracował jako asesor, uczęszczał na wykłady z historii sztuki i kultury. Podróżował po Niemczech. W swoich esejach o sztuce i muzyce pisał o wyższości intuicji i uczucia w procesie twórczym, preferował emocjonalny i zmysłowy odbiór dzieł artystycznych. Swoje poglądy przedstawił w zbiorze *Herzensergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders* uznawanym za manifest wczesnego romantyzmu niemieckiego. Zmarł podczas epidemii tyfusu.

- Jacob Friedrich Werner (1732–1782) – w 1753 r. ukończył studia filozoficzne w rodzinnym Królewcu. W 1755 r. został profesorem retoryki i historii. Nadzorował prace Wallenrodischen Bibliothek. Ojciec Friedricha Ludwiga Zachariasa.

• Zacharias Werner (1768–1823) – w Królewcu, gdzie się urodził, studiował prawo, nauki polityczne i ekonomię. W Warszawie był urzędnikiem pruskiego ministerstwa skarbu, wstąpił do loży masońskiej. Pracował w Berlinie, przebywał w Weimarze, wyjechał do Rzymu, gdzie w 1811 r. przyjął katolicyzm. W Wiedniu, w 1814 r., został wyświęcony na kapłana. W latach 1816–1819 przebywał na Podolu w dobrach rodziny Chołoniewskich i jako kanonik kościoła katedralnego w Kamieńcu. Pisał poezje i dramaty historyczne.

Instytucje i miejsca

• Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ) – powstała w 1945 r. wraz z nową uczelnią. Brak księgozbiorów naukowych w mieście sprawił, że początkowo jej zasoby pochodziły z tzw. zbiorów zabezpieczonych. Zbiory te pozostają w dużej mierze źródłem starych druków zgromadzonych w BUŁ – sposób pozyskania oznaczano na książkach i w inwentarzu literą „Z”. Z czasem do numeru inwentarzowego = sygnatury dodano z przodu cyfrę 10. Stare druki przechowywano w magazynie ogólnym, na osobnym piętrze, na początku lat 80. XX w. przeniesiono je do osobnych pomieszczeń.

• J. G. Cotta'sche Buchhandlung – firma w rękach rodziny Cotta od 1659 r. do 1888 r., założona przez Johanna Georga w Tybindze, jej najlepszy okres to lata pod kierunkiem Johanna Friedricha (1764–1832), który zasłynął jako wydawca dzieł Goethego i Schillera oraz założyciel (1798) gazety „Allgemeine Zeitung”, która dzięki niezależnemu charakterowi i nowoczesnemu dziennikarstwu była wiodącym dziennikiem Niemiec pierwszej połowy XIX w. Wydawnictwo i drukarnię w 1810 r. przeniesiono do Stuttgartu. W 1889 r. firma przeszła w ręce rodziny Kröner, a w 1956 została sprzedana i przekształcona w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością. W 1977 r. przejęta przez Verlag Ernst Klett, istnieje pod nazwą Klett-Cotta.

• Hartung'sche Buchhandlung – królewieckiewydawnictwo, drukarnia i księgarnia. W latach 1763–1797 prowadzone przez Gottlieba Lebrechta Hartunga – syna założyciela, który z czasem został monopolistą na rynku księgarsko-wydawniczym Królewca, wydając książki z zakresu filozofii, medycyny, religii, historii Prus i Litwy – w języku niemieckim i polskim oraz liczne druki urzędowe i administracyjne. Przedsiębiorstwem kierowali kolejno syn i wnuk Gottlieba. W połowie XIX w., z powodów politycznych, firma straciła tytuł drukarni nadwornej i opiekę władz Królewca. Właściciel w 1872 r. sprzedał ją spółce akcyjnej, która działała pod dawną nazwą do 1934 r., kiedy to władze hitlerowskie zamknęły drukarnię i wydawnictwo.

• Königliche Bibliothek zu Berlin (KB) – powstała w 1661 r. jako Churfürstliche Bibliothek zu Colln an der Spree z prywatnych zbiorów Fryderyka Wilhelma Brandenburskiego. W 1699 r. dzięki Fryderykowi Wielkiemu podwojono kolekcję, wprowadzono przepisy ułatwiające korzystanie z księgozbioru. W 1701 r. przyjął on nazwę Königliche Bibliothek zu Berlin. W 1770 r. biblioteka otrzymała stałe wsparcie finansowe ze strony państwa – przy zachowaniu znacznej autonomii instytucji. W latach 1785 i 1914 zyskiwała nowe siedziby, rosły także zbiory: 1905 – 1,2 mln, w 1941 – 3 mln książek. W 1919 r. zmieniono jej nazwę na Preußische Staatsbibliothek. W latach 1941–1944 zagrożone bombardowaniami alianckimi zbiory rozśrodkowano do blisko 30 miejscowości. Biblioteka straciła 800 tys. książek na skutek działań wojennych i przejęcia ich przez gospodarzy

miejsce, do których trafiły. Zbiory z terenów radzieckiej strefy okupacyjnej – które zostały jej zwrócone – umieszczono w jej siedzibie w ówczesnym Berlinie Wschodnim. W 1955 r. biblioteka przyjęła nazwę Deutsche Staatsbibliothek. W zachodniej części Niemiec książki dawnej Preußische Staatsbibliothek ulokowano na uniwersytetach: w Marburgu, pod nazwą Westdeutsche Bibliothek i w Tybindze. W 1978 r. ukończono w Berlinie Zachodnim budowę budynku dla zbiorów i tu je ulokowano. W 1992 r. połączono obie berlińskie placówki pod nazwą Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz.

- Mělník – miasto położone w środkowych Czechach, u ujścia Węławy do Łaby. Słynne z krypty-kostnicy kościoła św. Piotra i Pawła, zbiorów kartograficznych zgromadzonych w renesansowym zamku oraz winnic i regionalnego wina.

- Universitätsbibliothek der Humboldt Universität zu Berlin (UBHU) – od założenia Uniwersytetu w 1810 r. (w latach 1828–1946 uczelnia nosiła nazwę Friedrich-Wilhelms-Universität, od 1949 r. za patronów przyjęła Wilhelma i Aleksandra von Humboldta) studenci korzystali z Königlische Bibliothek, która nie zaspokajała potrzeb dydaktycznych uczelni. W 1831 r. założono bibliotekę Uniwersytetu, do 1898 r. zależną lokalowo od Biblioteki Królewskiej. Dzięki dotacjom ze Skarbu Państwa (od 1870) możliwe było planowe powiększanie zbiorów. W 1910 r. przekazano bibliotece – do spółki z Pruską Akademią Nauk i Biblioteką Królewską – budynek, który opuściła dopiero w 2005 r., by w 2009 r. objąć nowo wybudowaną siedzibę Biblioteki Centralnej. W 1922 r. urządzono trzystumiejscową czytelnię wyposażoną w trzydziestotysięczny księgozbiór podręczny. W 1930 r. zbiory biblioteki liczyły blisko 822 tys. tomów. W czasie II wojny światowej poniosła niewielkie straty; z małymi wyjątkami jej księgozbiór pozostał nienaruszony. Obecnie, po reorganizacji księgozbioru UBHU, biblioteka liczy 6,5 mln książek i 9 tys. tytułów czasopism, gromadzi zbiory historyczne, archiwa literackie i naukowe oraz kolekcje specjalistyczne.

- Zbiory zabezpieczone (ZZ) – tak nazwano zbiory zgromadzone w wyznaczonych składnicach (mieściły się one w Gdańsku, Katowicach-Stalinogrodzie, Krakowie, Poznaniu, Szczecinie i we Wrocławiu), gdzie umieszczono w latach 1947–1955, przejęte przez państwo, księgozbiory polskie i opuszczone zespoły niemieckie z terenów Prus, Pomorza i Śląska.

